

В. Л. Цубенко

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ КИЄВО-ПОДІЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПОСЕЛЕННЯ КАВАЛЕРІЇ

Релігійне питання в Україні останнім часом привертає все більше і більше уваги, адже будувати в Україні демократичні стосунки без налагодження відносин з церквою неможливо. Сучасна релігійна ситуація в Україні характеризується, з одного боку, процесами суспільної реабілітації релігії, посиленням ролі релігії та церкви в усіх сферах суспільного життя, формуванням у громадській думці позитивного ставлення до релігійного феномена як важливої складової духовної культури. Але, з іншого боку, на релігійній ситуації позначаються всі ті болісні процеси, які зачіпають весь комплекс соціально-економічних, політичних, національних і духовних проблем на практиці. Стурбованість і занепокоєння широкої громадськості викликає стан сучасних внутрішньоконфесійних відносин на терені України. Прояви нетерпимості на релігійному ґрунті негативно позначаються на загальному суспільно-політичному кліматі країни, ускладнюють і до того не просту ситуацію в усіх сферах суспільства. Метою дослідження є реконструкція місіонерської діяльності православної церкви серед населення Києво-Подільського військового поселення кавалерії. Дослідження істориків щодо місіонерської діяльності православної церкви на території Київщини та Поділля здебільшого проводилися у рамках вивчення загального процесу становлення і розвитку православної церкви у другій половині XIX ст. Серед робіт, у яких висвітлюється вищезазначена проблема, в першу чергу, виділяємо ті, що були опубліковані до 1917 р. у Київських єпархіальних відомостях та Подільських єпархіальних відомостях. За радянських часів увага до місіонерської діяльності православних цілком природно зменшилася, до того ж ця проблема висвітлювалась у певному ідеологічному ключі. Безсумнівна перевага цих наукових праць полягає у широкому використанні фактичного матеріалу. До них належить, зокрема, праця радянських дослідників, що присвячувалася історії православної церкви [1]. Щодо сучасних вітчизняних досліджень, то в них питання про місіонерську діяльність православної це-

рки на території Києво-Подільського військового поселення кавалерії розглядаються у контексті більш глобальних питань. У зв'язку з цим постає необхідність детального розгляду цього явища в історії військових поселень ХІХ ст. Джерельною базою дослідження є фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві.

Регулювання взаємин “панівної” віри з іновірцями-розкольниками посідало особливе місце у державній політиці. Для церкви на території України таке регулювання набувало більшого значення, ніж для багатьох інших регіонів Російської імперії, оскільки при організації військових поселень на цих землях імперська влада свідомо робила ставку на православних. Офіційна церква відчувала деякі незручності: з одного боку, у коло її обов'язків завжди входила діяльність щодо залучення іновірців до православ'я, а з іншого, — така діяльність мала узгоджуватися із реаліями державної політики щодо кожної конфесії. Духовна влада і тут була змушена йти у фарватері політики влади світської.

Духовенство, яке задовольняло духовні потреби військових, розподілялося на дві категорії. Перша у більшості питань зберігала ту залежність від єпархіальної влади, яку мала і раніше: її представники лише у воєнний час не підпорядковувалися місцевим єпархіальним архієреям. Друга ж категорія відтепер мала справу з новими структурами — військовими поселеннями, де була запроваджена посада обер-священника армії. Через специфіку свого статусу військовоє духовенство знаходилося у напружених стосунках із духовенством парафіяльним. Особливо багато конфліктів виникало навколо полкових священнослужителів. На відміну від військового духовенства, чисельність чернецтва у краї була меншою, ніж у більшості інших регіонів. Відомо, що у 1856 р. чисельність духовенства у 5 округах Києво-Подільського військового поселення кавалерії становила 1154 особи, з них 588 чоловіків і 566 жінок [2, арк. 6].

Ще у другій половині ХVІІ ст. виник розкол у російській православній церкві. Приводом була церковно-обрядова реформа, яку у 1653 р. проводив патріарх Нікон з метою зміцнення церковної організації. Розкольники (або старообрядці чи старовіри) виступали проти поглинання прав громади офіційною владою, зробивши змістом свого життя питання релігії. Зовні

старообрядництво проявилось у “збереженні старовини” — старих форм духовного життя. Старообрядництво породило безліч сект з обмеженим числом осіб, віросповідання яких вважалося помилковим. Серед найбільш розповсюджених сект Києво-Подільського військового поселення кавалерії були: хлисти, скопці, безпоповці, поповці, молокани та духоборці [3, 661]. Зауважимо, що низка законодавчих документів нечітко розрізняла або не розрізняла взагалі сектантів і старообрядців, застосовуючи і до перших, і до других термін “розкольники”.

Розглянемо їх регулювання державою і практику взаємин православних із старообрядцями Києво-Подільського військового поселення кавалерії. Саме по собі старообрядництво було монолітною групою з тотожними поглядами на характер взаємин із офіційною православною церквою. У той час, як певна його частина свідомо ізолювалася від структур, підпорядкованих Синоду, інші докладали зусиль для того, аби старообрядницьких священиків визнавали ієрархи “панівної” церкви. Результатом таких зусиль стало виникнення єдиновірства. У населених пунктах військових поселень, де переважно більшість населення складала розкольники, виділилося декілька течій, які постійно конфліктували між собою. Так, наприклад, у м. Балті, на чолі з єпископом Варлаамом, вигнанцем з Кореневського монастиря, старообрядники розділилися на дві ворожі партії, які отримали назви: “стуканці” і “хатники”. Стуканці прийняли “окружне послання” і ходили до каплиці, де служив Варлаам. Зазвичай, перед початком служби вони стукали об дошку замість благовісту. Хатники, на відміну від стуканців відділилися від єпископа, не прийняли “окружного послання”, не ходили до каплиці, а відправляли служби по хатах. Обидві партії вважали одна другу еретичною. Подібні дві партії утворилися у с. Плоскому (18 верст від Тирасполя) [4, 450]. Віротерпима політика Олександра I справляла негативний вплив на подальше поширення єдиновірства. Розкольників не переслідували за релігійні переконання, проте забороняли переманювати православних віруючих у розкол, підтримувати зухвалості проти православної церкви, священнослужителів і, взагалі, ухилятися від правил у цій сфері, встановлених законодавством [5, 637]. Значно активізувалася місіонерська діяльність серед старообрядців у період царювання Миколи I.

Імператор скасував запроваджені його попередниками правила щодо переслідування православних священиків, які примикали до старообрядництва. У 1858 р. міністром внутрішніх справ було наказано припинити переслідування старообрядців за їхні релігійні переконання, разом із тим ставилася вимога не допускати пропаганди ними свого вчення. Державні установи мали залишити справу боротьби з розколом церкви [6, 147].

Згідно з наказом тимчасового розпорядчого комітету від 4 листопада 1861 р. №40, Циркуляром припису міністра внутрішніх справ від 15 жовтня 1858 р. №184 з додатком Височайше затвердженого розпорядження “Про заходи з розкольниками” на території Києво-Подільського округу Південного поселення підвідомчим особам було наказано діяти з крайньою обережністю у згідно з правилами, викладеними у настанові, особливо у § 4, 6, 10 [7, *арк. 23*]. Циркуляр припису міністра внутрішніх справ начальникам губерній від 15 жовтня 1858 р. №184 передбачав низку заходів щодо взаємовідносин православної церкви та іновірців. Імператор Олександр II вбачав причини релігійного протистояння округних волостей з розкольниками не у системі заходів щодо стосунків з розкольниками, а від їх неточного і несправного виконання. Тому Височайше наказано було скласти згідно з погодженням Найсвятішого Синоду настанову для цих дій. Основою для цієї настанови були ст. 60 XIV Уставу про запобігання і припинення злочинів і наказ Синоду від 5 квітня 1845 р. Особлива увага зверталася на питання визначення відмінностей між переманюванням православних у секти і поширенням ересі, а також між розкольниками, які ухилилися від православ'я, і тими, які були народжені у сім'ї розкольників, тощо [7, *арк. 24*].

Настанова для виконавчих дій і нарад на території округів військових поселень, де проживали розкольники, передбачала ряд заходів.

У першому параграфі визначено, щоб реалізацію урядової політики щодо релігії, церкви та релігійних організацій у справах розколу здійснювали місцева світська та духовна влада. Мету їхньої діяльності було визначено так: “викорінити прояви розколу та іновірства жорстокими методами”.

У другому параграфі сказано, що світська влада у межах своїх повноважень видає поліцейські розпорядження стосовно

протиправних дій розкольників церкви. Єпархіальна влада опікується лише у справах релігії.

У третьому параграфі йдеться про те, що приходське духовенство у справах розколу церкви не має права звертатися з вимогами або доносами до світської влади. Компетентність приходського духовенства обмежувалася зносиами з єпархіальним архієреєм. Єпархіальний архієрей мав вступати у відносини з чинами світської влади лише в обставинах крайньої необхідності: у випадках переманювання із православ'я у розкол або у випадках популяризації місіонерами сектантських вчень проти православної церкви.

Для розслідування справ щодо розкольників духовна і світська влада керувалися давніми правилами, згідно з якими у четвертому параграфі були наставлені такі вимоги:

– особи, які перебували у розколі від дня народження (батьки їхні розкольники) мали не переслідуватися за свої релігійні переконання, але їм суворо заборонялося відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди серед населення православного віросповідання;

– особам, які перебували у розколі, заборонялося втручатися у діяльність православної церкви. Їм також заборонялося займатися проповідницькою діяльністю старообрядництва серед православного населення округу;

– разом з виконанням існуючого закону “Про переслідування розкольників за релігійні переконання”, щоб запобігти переманюванню православних віруючих у розкол, згідно з вимогою п'ятого параграфу світська влада повинна була піклуватися про заборону публічного оголошення засад, принципів, суперечливих з християнською вірою і звичаями. Малися на увазі: хресні ходи, співи без молитви, співи розкольників, які було чути поза межами каплиць; урочисте здійснення обрядів хрещення, вінчання та поховання; носіння ченецького одягу розкольниками, відкриття молитовних домів, зведення над молитовними домами нових хрестів або відновлення старих, заборону під час богомоління дзвонів.

У параграфі шостому сказано: вимоги розкольників стосовно релігійних обрядів, церемоній та процесій, зокрема вступу у шлюб, вінчання, хрещення, поховання, не розглядати і не заводити листування з цих приводів. Пояснювати позивачам, що

уряд не втручається у внутрішні релігійні справи відступників православної віри.

Як зазначалося у параграфі сьомому, світські чиновники зобов'язувалися тримати під контролем ситуацію з відступниками від православної віри і запобігати проводити проповідницьку чи сприяти релігійній діяльності іноземних проповідників, еретиків і розкольників усіх мастей.

Місцева світська влада повинна була стежити, щоб розкольники не заводили скитів, не будували нових молитовних домів і не використовували для цієї мети власні приміщення (параграф восьмий). Під час зібрання для виконання обрядів, для священнодійств в існуючих релігійних спорудах розкольники мали виконувати у точності визначені у п'ятому параграфі правила про покарання за публічне оголошення засад, принципів, суперечливих з християнською вірою і звичаями [7, арк. 26].

За параграфом дев'ятим місцева світська влада повинна була здійснювати контроль за діяльністю керівників та інших духовних осіб, які вчинили розкол. Метою її діяльності було подолання несповідування православ'я та його наслідків, надання необхідної допомоги для повернення в лоно православної церкви усім охочим.

Параграфом десятим вимагалось обвинувачення у злочинах та недотриманні панівної релігії, слідство над розкольниками православної церкви розпочинати відповідно до визначення ступеня провини з приводу переманювання віруючих із православ'я у розкол, а також у ході виявлення переходу до розколу православних християн. Заборонялося розпочинати слідство, побудоване на плітках і бездоказових свідченнях.

Параграф одинадцятий. Переслідування за переманювання православного населення у розкол розкольників, які не позбулися своїх переконань, починати можна було лише після отримання дозволу від єпархіального начальства.

Під час розслідування недостойної архієрейського сану поведінки священнослужителя, а саме при внесенні спокуси у середовище віруючих, звідників і зведених, обмежуватися визначенням обставин, що склали сутність вказаного випадку. У ході розслідування справ до кримінальної відповідальності притягувати лише тих осіб, які безпосередньо брали участь у розколі (параграф дванадцятий).

Параграф тринадцятий вимагав: слідство і суд про спокушання вірних у розкол і заборону пропагувати релігійне вчення, що суперечило християнській вірі і звичаям, проводити згідно з чинним кримінальним законодавством [7, *арк. 27*].

На допомогу військово-поселенському керівництву у боротьбі з розкольніцтвом і за повернення у православне християнство тих, хто зійшов зі шляху істинного, прийшли православні священнослужителі. У державі, де важлива роль відводилася церкві, духовенство відіграло велику роль у культурному житті тогочасного суспільства, сприяло поширенню християнської віри серед населення, запобігало поширенню іновірства та сектанства. Головним обов'язком духовних пастирів було вигнання зі свідомості парафіян зачатків зневіри, розколу та заборони. Духовникам заборонили відвідувати каплиці розкольників, а під час спілкування з розкольніками в їхніх будинках, навіть при випадкових зустрічах, священники мали проповідувати православ'я (православне духовенство було зобов'язане на це підписами). Важливе місце відводилося проповідям і повчанням. Одним із приводів для складання проповідей і повчань були політичні події, оскільки парафіяльне духовенство мало відігравати досить важливу роль у впровадженні на місцях державної політики.

Отже, при виконанні своїх обов'язків православне духовенство Києво-Подільського військового поселення кавалерії взаємодіяло з представниками інших конфесій, головним чином, у контексті заходів з місіонерської діяльності і упередження схилання adeptів офіційної церкви до зміни сповідання. Увага, яка у XIX ст. приділялася впровадженню військових поселень і залученню до православ'я представників різних сповідань, зумовила особливу актуальність для регіону врегулювання міжконфесійних взаємин. Державна політика в цілому була сприятливою для активного залучення до православ'я.

Джерела та література

1. Русское православие: вехи истории / Науч. ред. А. И. Клибанов. — М.: Политиздат, 1989. — 719 с.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДА України у м. Києві). — Ф. 12 КМФ. — Оп. 1 — Спр. 111.
3. Воскресенский А. Г. Лескову на несколько его слов, напечатанных в 15–16 №№ Гражданина сего года, по поводу Записки Высоко-

- преосвященного Митрополита Арсения о духоборческих и других сектах // Киевские епархиальные ведомости. — 1875. — От. 2. (неофициальный). — №20. — С. 657–669.
4. Что делается в современном расколе поповщинской секты? // Подольские епархиальные ведомости. — 1867. — №13. — Отд. 2 (неофициальный). — С. 447–464.
5. Воскресенский А. Г. Лескову на несколько его слов, напечатанных в 15–16 №№ Гражданина сего года, по поводу Записки Высокопреосвященного Митрополита Арсения о духоборческих и других сектах // Киевские епархиальные ведомости. — 1875. — От. 2 (неофициальный). — №19. — С. 627–638.
6. Смолич И. К. История Русской Церкви 1700–1917. — М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. — Ч. 2. — 799 с.
7. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 445. — Оп. 1. — Спр. 286.

Анотації

Цубенко В. Л. Миссионерская деятельность православной церкви среди населения Киево-Подольского военного поселения кавалерии.

На основе архивных и опубликованных материалов автор анализирует миссионерскую деятельность православной церкви среди населения Киево-Подольского военного поселения кавалерии (1837–1857). В центре внимания автора — взаимоотношения “господствующей” православной церкви с иноверцами-раскольниками военными поселенцами.

Tsubenko V. L. Missionary activity of Orthodox Church among the population of Kiev-Podolsk military settlement of cavalry.

Considering the archive and published materials, the author analyzes missionary activity of Orthodox Church among the population of Kiev-Podolsk military settlement of cavalry (1837–1857). The attention is focused upon relationships of the “prevailing” Orthodox Church with the dissenter military settlers.